

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.03.003>
УДК 811.161.2:373.374

О.М. ТИЩЕНКО, кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу лексикології,
лексикографії та структурно-математичної лінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: tom-73@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5709-1252>

МОДЕЛЮВАННЯ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ СЛОВНИКОВОЇ СТАТТІ В АКТИВНІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

У статті проаналізовано семантичну структуру словникової статті: її визначення, диференціювання від семантичної структури слова; принципи її семантичного моделювання (семантизації). Обґрунтовано критерії семантичного моделювання словникової статті в активному словнику за типом уживання мовних одиниць, зокрема за принципом активності; простежено динаміку семантичної моделі мовного знака в дії на прикладі матеріалів нового словника активного типу.

Ключові слова: словник активного типу, семантична структура слова, семантична структура словникової статті, принципи / критерії семантичного моделювання, мовна / лексикографічна динаміка.

До проблеми семантичної структури (далі — СС) словникової статті (далі — СлСт) звертаємося в контексті розвитку засад активного словника української мови ХХІ ст. (далі — АСУМ, Словник). Це робоча назва нової лексикографічної праці колективу відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України як результат виконання планової теми «Тлумачний словник активного типу сучасної української мови», якою керує завідувач відділу д. філол. н., проф. Є.А. Карпіловська. Засади АСУМа впроваджені під час колективного обговорення за участі всіх виконавців

Цитування: Тищенко О.М. (2024). Моделювання семантичної структури словникової статті в активній лексикографії. *Українська мова*, 3(91), 3–27. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.03.003>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

теми¹. Є.А. Карпіловська зазначала, що це дослідження концептуально близьке до роботи над новими тлумачними словниками словацької, польської, сербської та інших слов'янських мов. АСУМ зорієнтований описати й пояснити українську лексику і фразеологію, що активно функціонує в сучасному узусі, представити норми / переваги вживання мовних одиниць у різних функціональних стилях і сферах побутування української мови. Окрім інформаційно-довідкової, АСУМ виконуватиме також культурно-історичну та освітню функції. Джерельна база й ілюстративний матеріал Словника принципово нові порівняно з попередніми тлумачними працями. Це різножанрові тексти всіх стилів та сфер уживання української мови — фольклорні, етнографічні тексти, діаспорна література, твори Розстріляного Відродження (джерела, важливі насамперед для моделювання поверненої лексики та фразеології або рекомендованої на заміну запозичень і недоцільних кальок), це українська класика та сучасні джерела, оприлюднені після виходу останнього тому СУМ-11, а головню після 1991 р., — від офіційних документів до інтернет-комунікації (Карпіловська, 2023).

Основний критерій укладання Словника очевидний — активність мовних знаків, а отже, тлумачна частина статей зорієнтована на пріоритети в уживанні реєстрових одиниць. Словник активного типу, на думку Л.П. Кислюк, призначений охопити частотну загальнозживану лексику. Дослідниця переконана в тому, що активний словник має сприяти мовцеві в добиранні та використанні слова; забезпечити потреби говоріння, а радше — потреби творення текстів, що неухильно спрямовує увагу лексикографа до особливостей мовомислення. Отже, варто спиратися на важливість лексеми для українськомовної картини світу та сучасної комунікації (Кислюк, 2021).

Науковці зауважували, що у словниках активного типу описові підлягає «жива» мова як форма спілкування людей (Самойлова, 2021), а в українському словникарстві активний аспект лексикографування враховували традиційно впродовж останніх двохсот років — від перших словникових матеріалів к. XVIII — поч. XIX ст. до найгрунтовнішої лексикографічної праці поч. XX ст. — тлумачно-перекладного «Словаря української мови» за ред. Б.Д. Грінченка (далі — СУМ-Гр) (Мовчун, 2023). В активному словникові потрібно не тільки пояснювати слова, а й допомагати мовцеві в активному користуванні, поєднуючи системний (лексико- і словотвірно-системний) принцип подання матеріалу з докладними характеристиками — граматичною, стилістичною, сполучувальною та ін. (Тараненко, 2007).

Для виконання теми АСУМ докладного системного аналізу потребує проблема моделювання СС СлСт — установлення послідовності значень та їхніх відтінків (підзначень) у структурі статті реєстрового слова

¹ Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Л.В. Мовчун, З.Г. Козирева, І.А. Самойлова, Н.В. Сніжко, А.А. Таран, О.М. Тищенко, Т.В. Цимбалюк-Скопненко, Л.І. Дідун, Ю.О. Цигвінцева.

відповідно до сучасного узусу. На основі текстового матеріалу доцільно з'ясувати динаміку СС СлСт: яких змін вона зазнала порівняно з попередніми словниками для вже відомих і описаних слів, а отже, наблизити її до реальної картини вживання лексем. Деякі аспекти цієї проблеми опрацьовано в контексті лексикографійної та письменницької діяльності Б.Д. Грінченка (Тищенко, 2023), нині це явище дослідимо у словниках різного типу, використавши робочі матеріали АСУМа.

Поняття «активність» застосовуємо не тільки до слова, лексики загалом (частовживаної, зрозумілої, сучасної), але й до окремих елементів її СС — значень чи підзначень. СС слова відбиває тенденції в мові та може змінюватися залежно від трансформацій у суспільно-політичній, культурній, технічній та ін. сферах людського життя. Слово не може бути однаково активним у вживанні в усіх своїх значеннях. Активне слово — це слово, активне в певному значенні (значеннях).

Критеріями активної лексики вважаємо: 1) частотність, актуальність, різностильовість (широкий спектр уживання): такі слова відбивають сучасний стан мови та культурні, соціальні й технічні реалії в різних її стилях; 2) зрозумілість: лексика посідає чільні місця в повсякденній (наївній) національно (культурно) зумовленій картині світу (ПКС); 3) продуктивність (функціональний потенціал слова): ці слова є базою для дериваційних процесів у мові за сумарним показником парадигматичних, синтагматичних і епідигматичних (дериваційних і асоціативних) характеристик слова (див. АРСУН). У прескриптивному аспекті зважаємо ще й на відповідність одиниці внутрішнім законам розвитку української мови (її номінації, предикації та оцінки), типологічним рисам і самобутнім моделям називання та висловлювання (для заміни кальок, пошуку відповідників запозиченням, відновлення питомих назв та їхньої семантики). Розпрацьовуючи те чи те слово для АСУМа, ураховуємо ці критерії комплексно й динамічно, з огляду на значущість мовної одиниці в певному критерії, — простіше кажучи, до реєстру Словника може ввійти і слово з мінімальною словотвірною продуктивністю, але вкрай важливе для посилення національної самобутності ПКС.

Відомо, що динаміку мови найвиразніше відбиває її лексичний склад, оновлюваний під впливом науково-технічного прогресу, розширення міжнародних контактів та інформаційного простору, зокрема зміни суспільно-політичного статусу української мови та світоглядно-ідеологічної парадигми в суспільстві. Ж.В. Колоїз зазначала, що семантична деривація — це один із способів номінативної деривації, яка стимулює продукування семантичних неологізмів (Колоїз, 2005), що всебічно проаналізувала І.А. Самойлова на матеріалі неологізмів 70—90-х років ХХ ст. (Самойлова, 1999), а Ю.О. Цигвінцева продемонструвала, окрім семантичної деривації, ширші джерела й ресурси неосемантизації української лексики — приховане запозичування і вторинне використання тієї самої моделі словотворення (Цигвінцева, 2021). У колі наукової уваги українських та закордонних науковців були і є такі питання, як-от: сутність і динамічність

лексичного значення; різні аспекти оновлення семантики слова (неосемантизації лексики); СС слова та семантична деривація як спосіб її розвитку; відбиття СС слова у СлСт.

Не є дискусійним, що між значеннями полісемантичного слова можливі як рівноправні (незалежні, радіальні), так і нерівноправні (ієрархічні, ланцюжкові) або комбіновані відношення (Апресян, 1974; Сніжко, 2010 та ін.). Моделювання таких відношень і становить СС слова як сукупність семантичних ознак (сем), що перебувають у певних зв'язках між собою і формують ядро та периферію значення слова. Під час укладання словника відбувається перерозподіл СС слова відповідно до завдань словника — авторського, загальномовного, галузевого, дослідницького тощо.

Важливо розмежувати структуру слова та структуру СлСт. Структура СлСт містить модель слова як мовного знака загалом — модель його форми, семантики та функцій (у плані вживання). Традиційно СлСт як основна структурна одиниця будь-якого словника (мікроструктурний його елемент) містить ліву частину — заголовну одиницю, і праву частину — пояснення та характеристики заголовної одиниці. Залежно від типу та призначення словника зони правої частини СлСт представлено по-різному. Кожній зоні так само притаманні свої правила оформлення — структура та наповнення.

Зосередимося на структуруванні правої частини статті багатозначного слова за семантичним параметром, тобто на СС СлСт, що її визначаємо як систематизовану послідовність значень слова, змодельовану за певним принципом та критеріями семантизації відповідно до типу та призначення словника (це два чи більше значень, зазвичай пронумеровані арабськими цифрами, та можливі підзначення в їхніх межах).

Послідовність розміщення інформації у СлСт має істотну вагу для опанування функціонального потенціалу мовного знака: подане на першому місці є основним, визначальним. Чи все влаштовує сучасного пересічного користувача в СС СлСт «Словника української мови» в 11 т. 1970—1980 рр. (далі — СУМ-11)? Наприклад, слово **ефір**, у, ч. подано в такій моделі: 1. У грецькій міфології — найвищий шар чистого й прозорого повітря, у якому нібито жили боги. 2. Далека височінь, безповітряний простір. 3. Повітряний простір, у якому поширюються радіохвилі. 4. *хім.* Органічна сполука, що утворюється шляхом відщеплення води від спирту або фенолу і становить безбарвну летку рідину з характерним різким запахом (СУМ-11)². А надто з погляду активного словника? Навіть коли не згадувати, що бракує значення 'трансляція медійного продукту', — божественність міфологічного ефіру навряд чи є те, чого насамперед потребує сучасний мовець для задоволення повсякденної комунікації і що насамперед спливає в його активній мовній свідомості й активному мовомисленні, які ми прагнемо змоделювати в АСУМі.

² Тут і далі значення та ілюстрації зі словників подано як цілком, так і скорочено, узагальнено (див. список джерел).

Кожен словник по-своєму розв'язує питання, у якій послідовності подати значення — елементи СС слова (як ланцюжкової, так і радіальної та мішаної), тобто як змоделювати СС СлСт (про власне тлумачення, його побудову та зміст у цій статті не йдеться).

Принципи встановлення послідовності значень у СС СлСт залежать від типу та призначення словника й часто можуть комбінуватися, однак зазвичай із перевагою якогось одного. Такі принципи семантизації (семантичного структурування / моделювання) СС СлСт, як граматичний, стилістичний, словотвірний, ідіоматичний, алфавітний в українській загальномовній лексикографії є радше супровідними (Тищенко, 2023), тому приділяти увагу їм будемо принагідно.

Найпоширеніші принципи семантичного моделювання: а) логічність (послідовність) та узагальненість: значення слова розміщено згідно з логічним зв'язком (паралельним або підпорядкованим — залежно від логіки утворення значень) або відповідно до розвитку співвідношень між ними стосовно їхньої узагальненої семантики чи вихідного значення, ґрунтованого на внутрішній формі слова; б) історичність: за цим принципом значення відображено відповідно до їх з'явлення в мові, наприклад в етимологічних словниках, історичних, як-от у «Словнику староукраїнської мови XIV—XV ст.» (далі — ССМ); в) тип уживання: активність — пасивність, частотність — унікальність, фаховість — загальномовність, узуальність — оказіональність тощо. За цим принципом динаміка СС СлСт відбиває особливості вживання мовної одиниці за тим чи тим типом. Параметр активності, напр., забезпечує послідовність значень згідно з їхньою популярністю / пріоритетом / тяглістю тощо на сучасному етапі функціонування та розвитку української мови. Це дає змогу швидко віднаходити найактуальніше, найуживаніше значення слова і сприяє формуванню мовної компетенції мовців через формування образу активного сегмента мови з опорою на повсякденну (наївну) національно (культурно) зумовлену картину світу (у нашому контексті — к. ХХ — поч. ХХІ ст.), тобто з опорою на уявлення про те чи те поняття в мовній свідомості пересічного українського мовця (наївне — не завжди примітивне, а радше нефахове, загальнозрозуміле). У концепції СУМ-Гр як словника живої народної мови — природної, спонтанної, емоційної, у всіх її проявах, формах проти книжної, офіційно-ділової, церковної — Б.Д. Грінченко обстоював саме такий підхід (Ніковський, 1927). Про врахування в дефініціях загальномовних словників стану ПКС, зокрема про їх кореляцію зі змістом українського асоціативного поля слова-стимулу, який відповідає колективній свідомості, твердить і М.В. Жуйкова (Жуйкова, 2023).

Для моделювання СС СлСт словника активного типу обираємо саме цей принцип — за типом уживання мовної одиниці, зокрема за параметром активності.

Повертаючись до моделювання СС СлСт, резюмуємо: у кожному словникові подають ту модель СС слова, яка цікавить укладача та користувача — чи це модель розвитку значень від етимона в ланцюжковій, радіальній або мішаній структурі (логічний принцип), чи модель розвитку співвідношень

з архісемою (узагальнений принцип), чи модель послідовності з'явлення значення в мові (історичний принцип) тощо. Унаслідок такого лексикографічного опрацювання СС СлСт щораз постає як конкретна модель СС слова залежно від завдань опису мовної одиниці. У словникові активного типу СС СлСт є, з одного боку, відбиттям насамперед (але не винятково) ПКС, з іншого, — впливає на формування ПКС у процесі функціонування.

Зробимо кілька проміжних зауваг.

1. Кількісне та якісне наповнення СС слова, її формування, динаміка, відношення між компонентами у СС слова загалом — не є основним предметом цього аналізу.

2. Предмет аналізу у пропонованій статті — послідовність подання елементів СС слова у СлСт, тобто моделювання СС СлСт у словнику активного типу, перерозподіл СС слова в конкретну модель СлСт відповідно до завдань словника.

3. СС слова та СС СлСт — не тотожні поняття. По-перше, СС слова може бути лінійною (відбивати нерівноправні / ієрархічні / ланцюжкові зв'язки) або радіальною (рівноправні / незалежні зв'язки), або мішаною; СС СлСт завжди лінійна (1. ...// ...; 2. ...; 3. ...). По-друге, СС слова та СС СлСт можуть: а) збігатися (напр., у послідовності виникнення значень); б) відрізнятись — залежно від типу словника.

4. Принципи подання значень у СлСт у певній послідовності динамічні, оскільки залежать від типу словника. Принципи моделювання СС СлСт не тотожні принципам формування / моделювання СС слова³.

5. Принцип моделювання СС СлСт в АСУМі — за типом уживання мовних одиниць, зокрема за параметром активності. Дані ПКС є одним із визначальних чинників у цьому процесі.

Моделюючи СлСт в АСУМі, ми спираємося на досвід попередників переважно 2 пол. ХХ ст. — авторів загальномовної тлумачної лексикографії: «Словник української мови» в 11 т., «Словник української мови» у 20 т. (СУМ-20), «Український тлумачний словник» (УТС) та ін.; синонімічної: «Словник синонімів української мови» у 2 т. (ССУМ), «Практичний словник синонімів української мови» С.Й. Караванського (ПСС-Карав); фразеологічної: «Фразеологічний словник української мови» у 2 кн. (ФСУМ); інших словників, зокрема спеціальних: «Архітектура і монументальне мистецтво: Терміни та поняття» (АММ), «Економічна енциклопедія» у 3 т. (ЕЕ) тощо.

Зважаючи на зібраний цитатний матеріал, лексикографічну історію (біографію) слова, окреслюємо чинники, що впливають на послідовність розміщення того чи того значення слова в АСУМі, — визначаємо практичні критерії моделювання СС СлСт. Апробуємо їх на прикладі слова **АРЕНА** і змоделюємо СС його СлСт в АСУМі.

³ Як модель не тотожна модельованому природному (натурному) об'єкту, а лише відбиває релевантні ознаки його будови, змісту та / або функціонування залежно від призначення моделі (глобус, географічна карта — земна куля; календар — календарний рік).

А. ЛЕКСИКОГРАФІЙНА ІСТОРІЯ (БІОГРАФІЯ) СЛОВА

1. Загальнономовна лексикографія подає нам такі відомості.

СУМ-Гр: Арена, поприще, м'єсто для состязанія; Въ переносномъ смыслѣ — *м'єсто, поприще діяльности* (тут і далі — *виділення наше*).

СУМ-11 = УТС = СУМ-20 ≈ СУМ-Гр: 1. У давньоримському цирку — посипаний піском майданчик, де відбувалися бої гладіаторів, спортивні змагання та ін. 2. Круглий майданчик посередині цирку, де виступають артисти. 3. *чого, перен.* Місце, де відбувається яка-небудь дія, подія. 4. *чого і яка, перен., книжн. Галузь, поле діяльності.*

СІС (≈ СУМ-11, УТС, СУМ-20): 1. Майданчик, посипаний піском, у давньоримському амфітеатрі, де відбувалися бої гладіаторів. 2. Майданчик всередині цирку для виступу артистів. 3. *Арена життя — сукупність усіх місць на Землі, де є умови для існування живих організмів (див. біосфера).* 4. *Переносно — поле діяльності.* Як бачимо, додано нове знач. 3 'арена життя', власне, це відтінок знач. 3 з попередніх словників — 'місце, де щось відбувається'.

У **ФСУМі** актуалізовано найостанніше з проаналізованих значень: 4. *Галузь, поле діяльності: зійті́ зі сцѐни (з арѐни).* Припинити якусь діяльність, перестати чимсь займатися.

ССУМ: 1. арѐна (у цирку), манѐж. 2. *га́лузь (окрема частина, сторона фізичного або духовного життя, діяльності людини чи суспільства), ділянка, сфера, поле, нива, царина, фронт, лан, арѐна книжн., по́прище книжн., рідко.* 3. сцѐна (*спеціальне підвищення, на якому відбуваються вистави, концерти і т. ін.*), підмóстки (театральні підмóстки) *мн.*, підмóстя *розм.*, поміст, кін (театральний кін), лаштóнки *мн.*, *діал.*; естра́да, площа́дка *розм.* (для концертів) — знач. 2 виведено на перше місце до 1 знач. (синонімів до *арѐна* в 1 знач. немає); знач. 4 перемістили вище — до другого; досі словники не фіксували у слова *арѐна* значення 'естрада'.

ПСС-Карав: 1. (цирку) манеж, кін, майданчик. 2. **П. (дій) поле, нива, сфера, царина, фронт, театр;** фр. коло взаємин <на політичній арени> = у колі політичних взаємин> — як і у **ФСУМі**, активізовано значення 'галузь, поле діяльності'.

У **ЛУСі** зафіксовано відповідники до слова *arēna* згідно з логічним принципом семантизації СлСт: 1. пісок; 2. піщана пустеля, піски; 3. арена (посипане піском місце для боротьби); 4. циркове видовище, бій; 5. *поле діяльності, поприще;* 6. місце, театр (подій) — навіть тут 'поле діяльності, поприще' перемістилося на пункт вище від 'місця, театру подій'.

Очевидно, що значення 'галузь, поле діяльності' у **СС СлСт** загальнономовних словників увиразнюється і згодом посідає вищі позиції; значення 'майданчик для гладіаторів' (первісне), хоч і втрачає узусні зв'язки, усе-таки стабільно залишається на першому місці, демонструючи традиційну відданість лексикографів логічному й історичному принципу семантизації СлСт в аналізованих словниках.

2. Спеціальна, галузева (термінологічна) лексикографія.

ЕЕ: 1. Майданчик, посипаний піском, у давньоримському амфітеатрі, де відбувалися бої гладіаторів. 2. *Переносно* — *поле діяльності*. Уважаємо, що відповідно до типу словника «Економічна енциклопедія» можна було б подати тільки знач. 2, принаймні задля вираження значущости помінати значення місцями.

АММ: 1. Спеціально огорожений, відділений ровом і посипаний піском майданчик посеред давньоримського амфітеатру, де билися гладіатори, виступали артисти тощо. У плані мав круглу або овальну форму. 2. Огорожений невисоким бар'єром круглий майданчик у центрі цирку для виступу артистів. 3. Майданчик у спортивній споруді для змагань спортсменів, ігор і масових виступів. Нерідко так називається сама видо-вишна споруда.

Логічно, що у СС СлСт словника «Архітектура і монументальне мистецтво» про *арéну* як 'галузь, поле діяльності' тут узагалі не йдеться, але з'являється нове значення — 'спортивна споруда' (напр., *спортивна арена в Донецьку, льодова арена в Києві*).

Б. КІЛЬКІСТЬ ТА ЯКІСТЬ ЦИТАТНОГО МАТЕРІАЛУ

Ілюстрації традиційно засвідчують активність уживання слова в певному значенні — його частотність, актуальність, популярність, різностильовість.

Якщо взяти за основу СС СлСт *арéна* з попередніх загальномовних словників, тобто зберігаючи подану в них послідовність значень, бачимо, що наше ілюстративне наповнення опрацьованих джерел для АСУМа демонструє іншу картину популярности значень. Показові й дати публікації та створення текстів до першого «гладіаторського» значення, за прицільного добирання цитат жанрове представлення, очевидно, теж буде вузьким. Причому, коли до традиційних першого та другого значень ілюстрації довелось вишукувати, то до третього й четвертого значень кількість ілюстрацій виявилася незрівнянно щедрішою — надто часто й у багатьох сферах слово *арéна* вживають зі значенням 'галузь, поле діяльності', 'місце подій':

арéна, -и, ж. мн. арéни, арéн.

1. У давньоримському цирку — посипаний піском майданчик, де відбувалися гладіаторські ігри (бої) та ін. *В ці дні я ...був недалеко від того стану екстазу й самозречення, в якому релігійні фанатики дожидали на арéні Колізею хижих левів або пізніш ішли на вогнища інквізиції* (Антоненко-Давидович Б., Тв., 1991, 559).

2. Круглий майданчик посередині цирку, де виступають артисти. *За цирком холодний дощ: мжичить. На арéні клоун зі своєю буфонадою* (Хвильовий Микола, Тв., I, 1990, 391); *З грізним посвистом з неба летять два важких лантухи, клоун їх ловить, ставить у центрі арéни* (Щербак Ю., Світлі танці минулого, 1983, 197); *Сценою у цирку є арéна* (Культура слова, 1989, вип. 36, 39).

3. *чого. Місце, де відбувається яка-н. дія, подія. Я щасливий, що помилювся, і Україна знову вільна, і ворог тікає. О батьківщино моя! Велика арена кривавих битв* (Довженко О., Україна в огні, 1990, 271); *Василь Симоненко починав з ординарних сентенцій, а прийшов до філософсько-політичного думання, ...до поезії як арени самостійного мислення* (Наука і культура. Україна, 1989, вип. 23, 313).

4. *перев. з означ. Галузь, поле діяльності. Бачимо, куди вкладав Зизаній свій ораторський хист і запал: він у самі церковні справи не замикався, а виходив на політичну арену* (Єфремов С., Історія українського письменства, 1995, 145); *13 травня 1933 року... Цього дня з літературної арени зійшло двоє із «трьох мушкетерів» (так з чиєїсь доброї волі нарекли Хвильового, Ялового і Досвітнього)* (Знання та праця, 1990, № 6, 16); *Кропивницького тягне «в юрбу простолудинів», там він бачить свою долю, свою арену* (Літературна Україна, 14.06.1990, 5); *Суттєву роль у розвитку системи міжнародних відносин відіграє баланс сил, котрі діють на світовій арені* (Політологія, 2010); *Володимир Всеволодович явно відчував себе гравцем і на міжнародній арені, тому втручався і в європейські й навіть візантійські справи* (Історія України від діда Свирида, II, 2017, 119); *Поразки безслідно не проходять. Особливо політичні. Сильних вони загартовують. ..Слабких примушують рано чи пізно зійти з арени* (Вечірній Київ, 12.06.1989, 1); *Нині на арену життя виходить зовсім інше покоління, інший тип людей. Вони набагато прагматичніші, скептичніші й цинічніші* (Слабошпицький М., Марія Башкирцева, 1987, 168).

Як бачимо, значення 'галузь, поле діяльності' зреалізовано в художній, науковій та науково-популярній, публіцистичній літературі: це праці С.О. Єфремова, сучасна періодика, науково-популярна «Історія України», художня творчість М.Ф. Слабошпицького, інтернет-ресурси.

В. ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СЛОВА

Далі проаналізуємо функціональний потенціал слова — здатність слова формувати зв'язки синтагматичні, парадигматичні й епідигматичні (дери-ваційні та асоціативні).

1. Здатність слова в певному значенні формувати синтагматичні, зокрема ідіоматичні, зв'язки.

Зібрані цитати містять кілька стійких сполук до традиційного 4-го знач. — 'галузь, поле діяльності':

міжнародна (світова) арена — сфера взаємодії, співпраці та ін. між державами і союзами держав, політичними і громадськими організаціями світу тощо. *Суттєву роль у розвитку системи міжнародних відносин відіграє баланс сил, котрі діють на світовій арені* (Політологія, 2010); *Володимир Всеволодович явно відчував себе гравцем і на міжнародній арені, тому втручався і в європейські й навіть візантійські справи* (Історія України від діда Свирида, II, 2017, 119);

зійти (сходити) з арени — припинити якусь діяльність, перестати чимсь займатися. *Поразки безслідно не проходять. Особливо політичні. Сильних*

вони загартовують. ..Слабких примушують рано чи пізно **зійти з арени** (Вечірній Київ, 12.06.1989, 1). Пор. з раніше зафіксованими **зійти зі світу, зійти зі сцени (з кону)** (СУМ-11);

вийти (виходити) на арену яку, чого — почати якусь діяльність, почати чимсь займатися. *Нині на арену життя виходить зовсім інше покоління, інший тип людей. Вони набагато прагматичніші, скептичніші й цинічніші* (Слабошпицький М., Марія Башкирцева, 1987, 168). Пор. з **вийти на сцену (кін), вийти у світ**, що свідчить про стабільність поняття в мовній свідомості українців, у їхній ПКС.

Згадаймо, що у **ФСУМі** актуалізовано саме це, останнє значення: **4. Галузь, поле діяльності — зійти зі сцени (з арени)**. Припинити якусь діяльність, перестати чимсь займатися. У **ПСС-Карав** подано так само: коло взаємин <**на політичній арені** = у колі політичних взаємин>.

2. Здатність слова в певному значенні формувати парадигматичні, зокрема синонімічні, зв'язки.

Звернемося до синонімічних загальномовних словників та простежимо, у яких значеннях слово **арена** набуло найбагатших синонімічних відповідників.

ССУМ: 1. арена (у цирку), манеж. 2. **галузь** (окрема частина, сторона фізичного або духовного життя, діяльності людини чи суспільства), ділянка, сфера, поле, нива, царина, фронт, лан, арена, книжн. поприще. 3. сцена (спеціальне підвищення, на якому відбуваються вистави, концерти і т. ін.), підмостки (театральні підмостки), підмостя, поміст, кін (театральний кін), лаштунки; естрада, площа́дка [майданчик] (для концертів).

ПСС-Карав: 1. (цирку) манеж, кін, майданчик; 2. **П. (дій) поле, нива, сфера, царина, фронт, театр**; фр. коло взаємин <на політичній арені = у колі політичних взаємин>.

СЧ-Шт: (уточнення в дужках — О.Т.) грище (розваги, стадіон), кін (поле діяльності, сцена), боєвище (поле бою), чинполе, полігон (місце для проведення показових боїв, турнірів), поприще (нива, поле), ринг, ринк (спортивний майданчик).

Так само актуалізовано сему 'галузь, поле діяльності' за винятком СЧ-Шт, де переважає тема бойового духу змагань і наголос зроблено на значенні **арени** як місця бою, перемог, зокрема й спортивних. Сьогодні це вживання також актуальне, пор.: *Нинішня війна стала першою у світі, де кіберпростір перетворився на повноцінну **арену** бойових дій — таку ж, як суходіл, повітря чи море* (Дім, 25.05.2022).

3. Здатність слова в тому чи тому значенні формувати словотвірні зв'язки.

Найпоширенішою похідною одиницею від слова **арена** є прикметник **аренний** (derivати **аренно, аренування** трапляються вкрай обмежено). Його не зафіксовано у словниках, проте узус багатий на тексти, де ця лексема репрезентує насамперед зв'язок із відносно новим значенням слова **арена** — останнім у словнику АММ — 'майданчик у спортивній споруді для змагань спортсменів, ігор і масових виступів; сама видовищна споруда':

1. *Guns, God and Government* — світовий **аренний** концертний тур американського рок-гурту Marilyn Manson (Вікіпедія, 04.08.2024) (згадаймо вислови збирати арени, стадіони); **Аренний** лазертаг — цікавий командний атракціон, що імітує космічні баталії в антуражі футуристичного лабіринту на природі, у торгових центрах, на обладнаних аренах та полігонах, у приміщеннях... Комплексне свято 1, яке включає пейнтбол, **аренний** лазертаг, квест (3 години 30 хв. сумарно) розраховане на 10 чоловік (Клуб активного відпочинку..., 04.08.2024).

Зрідка трапляються деривати до слова **арéна** у знач. 1, 2: **аренний** спосіб розміщення сценічного майданчика; **аренний** характер організації простору культової споруди.

Г. МІСЦЕ СЛОВА ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В АКТУАЛЬНІЙ ПКС

Можливо, цей критерій має бути першим як найочевидніший. Визначити місце мовної одиниці в актуальній ПКС можна, зокрема, методом асоціативного експерименту — опитування для з'ясування уявлень мовців або звернення до асоціативних словників, насамперед до «Українського асоціативного словника» у 4 т. С.В. Мартінек (далі — УАС). Про метод експертного опитування в лексикографії йшлося в лекції О.П. Синчак та В.Ф. Старка на відкритому семінарі відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України (Синчак, Старко, 2023).

На жаль, слова **арéна** немає в УАСі, проте побіжне нерепрезентативне опитування виявляє такі реакції на це слово-стимул: *світова, міжнародна, арена-ситі (спортивна), вийти на арену, манеж, клоуни*. Так, переважає звернення до значення 'галузь, поле діяльності' і зовсім не спливає перше значення — античне, «гладіаторське».

Ми звернулися для розвідки до нового інструмента ШІ — хисткого, невивченого, штучного, але все ж таки інтелекту, зокрема до чат-боту ChatGPT, — й отримали такий набір реакцій до слова-стимулу **арéна**: *спорт, бої, глядачі, сцена, виступ, змагання, стадіон, турнір, трибуни, гладіатори*. Цікавий результат: на першому місці спортивно-змагальне значення, античне — на останньому. Одразу наголосимо, що ці дані сприймаємо як експериментальні, пробні, факультативні, неверифіковані тощо, приймаємо всі критичні застереження — ChatGPT може помилятися і потрібно перевіряти важливу інформацію. Ми свідомі того, що чинник ШІ — це радше привід до роздумів та майбутніх гострих, без сумніву, дискусій щодо ефективності й вірогідності цього дослідницького інструмента, а не негайних дій і висновків. Та все ж цікаво, якою мовною картиною він оперує та із чим нам як дослідникам доведеться стикнутися впритул уже сьогодні. Звісно, результат залежить від бази даних програми — словника і текстів; ChatGPT запевняє, що містить значну кількість українських текстів різних стилів та сфер уживання до 2021 р., однак через відсутність точних даних ми, звісно, не можемо покладатися на ці зізнання ШІ беззастережно.

Отже, пропонуємо до дискусії змодельовати СС СлСт слова **арéна** в АСУМі в такий спосіб⁴:

арéна, -и, ж. мн. арéни, арéн.

1 (4). ~~перен.~~ *перев.* з *означ.* **Галузь, поле діяльності; син.** ніва, сфéра, ца́рина. *Бачимо, куди вкладав Зизаній свій ораторський хист і запал: він у самі церковні справи не замикався, а виходив на політичну арéну* (Єфремов С., Історія українського письменства, 1995, 145); *13 травня 1933 року... Цього дня з літературної арéни зійшло двоє із «трьох мушкетерів» (так з чисе́сь доброї волі нарекли Хвильового, Ялового і Досвітнього)* (Знання та праця, 1990, № 6, 16); *Кропивницького тягне «в юрбу простолудинів», там він бачить свою долю, свою арéну* (Літературна Україна, 14.06.1990, 5).

міжнародна (світова) арéна — сфера взаємодії, співпраці та ін. між державами і союзами держав, політичними і громадськими організаціями тощо. *Суттєву роль у розвитку системи міжнародних відносин відіграє баланс сил, котрі діють на світовій арéні* (Політологія, 2010); *Володимир Всеволодович явно відчував себе гравцем і на міжнародній арéні, тому втручався і в європейські й навіть візантійські справи* (Історія України від діда Свирида, II, 2017, 119); *зійти (схóдити) з арéни* — припинити якусь діяльність, перестати чимсь займатися; *син.* зійти́ зі світу, зійти́ зі сцéни (з ко́ну). *Поразки безслідно не проходять. Особливо політичні. Сильних вони загартовують. ..Слабких примушують рано чи пізно зійти з арéни* (Вечірній Київ, 12.06.1989, 1); *вийти (вихóдити) на арéну яку, чого* — почати якусь діяльність, почати чимсь займатися; *син.* вийти на сцéну (кін), вийти у світ. *Нині на арéну життя виходить зовсім інше покоління, інший тип людей. Вони набагато прагматичніші, скептичніші й цинічніші* (Слабошпицький М., Марія Башкирцева, 1987, 168).

2. Майданчик у спортивній споруді, а також сама споруда для спортивних змагань, ігор і масових виступів. *Першу офіційну гру на «Донбас-Арéні» «ірники» провели з кївською «Оболонню» 27 вересня 2009 року. ..У жовтні 2014-го стадіон постраждав від дій бойовиків, а пізніше клуб почав відновлювати арéну* (ТСН, 30.08.15); *Аренний лазертаг — цікавий командний атракціон, що імітує космічні баталії в антуражі футуристичного лабіринту на природі, у торгових центрах, на обладнаних арéнах та полігонах, у приміщеннях* (Клуб активного відпочинку..., 04.08.2024).

льодова́ арéна — крита ковзанка для проведення тренувань, спортивних матчів та виступів. *Попереду ще 9 тисяч спортивних майданчиків і початок державної програми — 19 льодових арен, сотні ДЮСШ та спортивних інтернатів, нові палаци спорту* (НІСД, 01.12.2021); *Наша льодова арéна має стандартні розміри хокейного майданчика, а обладнання дозволяє проводити, як зустрічі аматорських команд, так і матчі професіоналів* (Льодова арéна ВДНГ, 12.2022).

⁴ Перекресленням демонструємо номери значень у попередніх тлумачних загальнономовних словниках. Без додаткових знаків подано значення, не засвідчені в інших академічних загальнономовних тлумачних словниках.

3 (2). **Круглий майданчик посередині цирку, де виступають артисти; син.** манеж. *За цирком холодний дощ: мжичить. На арені клоун зі своєю буфонадою (Хвильовий Микола, Тв., I, 1990, 391); З грізним посвистом з неба летять два важких лантухи, клоун їх ловить, ставить у центрі арени (Шербак Ю., Світлі танці минулого, 1983, 197); Сценою у цирку є арена (Культура слова, 1989, вип. 36, 39).*

4 (3). **чого. Місце, де відбувається яка-н. дія, подія; син.** гріще, майданчик, кін, ринг, театр, фронт. *Я щасливий, що помилився, і Україна знову вільна, і ворог тікає. О батьківщино моя! Велика арена кривавих битв (Довженко О., Україна в огні, 1990, 271); Василь Симоненко починав з ординарних сентенцій, а прийшов до філософсько-політичного думання, ..до поезії як арени самостійного мислення (Наука і культура. Україна, 1989, вип. 23, 313).*

5 (4). **У давньоримському цирку — посипаний піском майданчик, де відбувалися гладіаторські ігри (бої) та ін.** *В ці дні я ...був недалеко від того стану екстазу й самозречення, в якому релігійні фанатики дожидали на арені Колізею хижих левів або пізніше йшли на вогнища інквізиції (Антоненко-Давидович Б., Тв., 1991, 559).*

Неминуче постає запитання щодо ремарки *перен.* (*переносне*), коли похідне переносне значення ('галузь, поле діяльності') подаємо на першому місці, залишаючи вихідне наприкінці СлСт. Проте відзначимо, що з розвитком мови нові явища стираються — зникає як образність, так і переносність. Зауважимо, що ані до *ручки* дверей, ані до *носики* чайника словники не дають ремарки *перен.*, пор. приклади образних значень, які стали базовими, оскільки втратилися прямі — *ситий* (*сить*), *кориця*, *глинець* (*алюміній*), *походити* (*походження*).

В АСУМі вважаємо за потрібне звернути увагу на представлення цілої низки слів та СС їхніх СлСт — дотепер традиційний логічний принцип подання значень та їхніх відтінків виявляється неконструктивним проти функціонального (за типом уживання). Зокрема, варто зосередити увагу на ще одному критерії, який не виявив своєї значущості для моделювання СС СлСт слова *арена*.

Д. СТРУКТУРА ОКРЕМОГО ЗНАЧЕННЯ У СС СЛОВА

На місце того чи того значення у СлСт може впливати й багатство підзначень⁵ у межах одного значення, як-от:

картина, -и, *ж. мн.* -тіни, -тін.

1. (3). **перен.** **Те, що можна бачити, охопити зором або конкретно уявити; син.** образ, панорама, полотно. *Іванова голова ззаду була розстроцена начисто.. — і від такої картини у людей, здавалося, волосся також ставало дибки (Матіос М., Солodka Даруся, 2005, 59); Я несподівано і досить чітко*

⁵ Подаємо їх з абзацу для унаочнення.

схоплюю світлом своїх очей буцімто іншу, ніж тільки-но бачену посеред луку **картину**: ..посередині — ледь зведене на ноги життя [теля] (Роговий Ф., Свято останнього млива, 2010, 249).

|| **Ситуація, сцена, пригода.** Одна з наших дум кінчається надто пророчистою **картиною** прощання перед смертю козака з своєю «дружиною вірною, бандурою мальованою» (Єфремов С., Історія українського письменства, 1995, 275); *Щоб вам легше уявити таку — майже неправдоподібну — картину таємничого зникнення не німої, не глухої, до того ж давно тутешньої жінки водномить і безслідно, було б добре детально описати цю місцевість* (Матіос М., Солодка Даруся, 2005, 38); *Бродячи перехресними стежками, він почув якісь людські голоси і, подолавши зарослий деревами пагорб, побачив картину — серед невеликої галявини стоїть чоловік років п'ятдесяти з ножем у руках* (Дереш Любко, Спустошення, 2017, 51).

|| **часто зі сл. загальна, всеохопна та ін. Стан, становище чого-н.** Працею названих учених [М. О. Максимович, М. І. Костомаров, П. О. Куліш та ін.] встановлено вже загальну **картину** розвитку українського письменства в середньому періоді і зв'язано його як з попередніми, так і пізнішими часами, з старим і новітнім письменством (Єфремов С., Історія українського письменства, 1995, 37); *Окремі локальні наступи не змінюють загальної картини війни [позиційної] (Україна і світ, 10 кл., 2018, 14); Усі ці «-оми» [людський геном та важливі системи — епігеном, мікробіом тощо] якраз і є тим шляхом, що веде до створення всеохопної картини функціонування нашого організму* (Біологія і екологія, 11 кл., 2019, 309).

|| **Словесне, мистецьке зображення чого-н. у літературі тощо.** *Лещевський теж показує реальну картину гріхів та вад свого часу, але вже в сфері більш особистій* (Єфремов С., Історія українського письменства, 1995, 179).

картина [мовна, національнокультурна, концептуальна та ін.] світу — система уявлень про реальність, що існує як складник світогляду людини чи суспільства. *Усе, що говорилося про древні цивілізації, заворожувало його [Русича] і легко вкладалося в його картину світу* (Дереш Любко, Спустошення, 2017, 55).

2 (4). **Твір живопису, намальований переважно фарбами на полотні, картоні, дошці тощо.** *Вона [дівчина] закинула голову вгору, показуючи до неба зуби — не то у вишкірі, не то у страждальницькій усмішці, достоту Мадонна Навахо з картин пастора Джуліані* (Дереш Любко, Спустошення, 2017, 22); *Картина П. Пікассо «Герніка» 1937 р. присвячена подіям, коли німецькі бомбардувальники знищили місто басків* (Україна і світ, 10 кл., 2018, 139).

|| **Полотно, картон, дошка та ін. з таким твором (у рамі або тільки на підрамнику).** — *Ось тут у нас кухня, це ще нероззнаковані картини. Пробачте, ми нещодавно переїхали* (Дереш Любко, Спустошення, 2017, 90).

3 (5). **рідко. Про кіно-, телефільм.**

4. **Епізод, частина акту п'єси, що потребує окремої декорації.**

5 (2). **перен., розм. Про кого-, що-н., що своїм виглядом викликає захоплення.**

У прикладі з *картиною* важить також відбиття асоціативних уявлень українців, тобто місце цього слова та його значень у ПКС.

В УАСі запропоновано такі асоціації до *картини*: *уявити 4; враження 3; обличчя; уявляти 2; бачити; безталанний; пам'ятка; стара 1*. Очевидно, що цей критерій також сприяє переміщенню на перші місця традиційно третього значення *3. перен. Те, що можна бачити, охопити зором або конкретно уявити*.

ChatGPT надав такі реакції на слово-стимул *картина*: *мистецтво, полотно, художник, фарби, галерея, рама, пейзаж, натюрморт, портрет*. Таку обмеженість асоціацій тільки одним значенням 'твір живопису' (тут немає реакцій ані на картину-фільм, ані на епізод п'єси, ані на те, що можна уявити) можна пояснити все ж таки чинником механічного перекладу (укр. *картина* — англ. *painting*) та слабкою інтеграцією українського контенту, зокрема мовного, у наявні ресурси ШІ. Зрештою, це теж поле для досліджень — проблема ШІ вже постала в науці, а отже, варто її вивчати.

З позицій визначених критеріїв потрібно, на нашу думку, так само переглянути усталену послідовність значень у СлСт низки слів, наприклад:

окоп, -у, ч. 1 (2). *військ.* Земляна споруда, що слугує укриттям від вогню, вогневою позицією та місцем спостереження за ворогом для одного бійця або підрозділу; *син.* шанець. *Я відчув себе знову володарем у своєму маєтку — все мені дозволено тут чинити: народжувати, викохувати, вбивати, посилати в окопи першої лінії фронту* (Іваничук Р., *Бо війна — війною...*, 1991, 445). 2 (4). *перев.* окіп, окопу. Рів із земляним насипом, валом навколо чого-н.

СУМ-11, УТС, СУМ-20: 1. *перев.* окіп. Рів із земляним насипом, валом навколо чого-небудь. 2. *військ.* Земляна споруда, що служить укриттям від вогню, вогневою позицією та місцем спостереження за ворогом для одного бійця або підрозділу; шанець. Попри таку лексикографічну біографію похідні одиниці *окопний, окопник, окопчик / окіпчик* стосуються до слова *окоп* як укриття від вогню (військове друге значення): **СУМ-11, СУМ-20**: *окопник*, а, ч., *розм.* 1. Боець, який воює в окопах, перебуває на передовій лінії. 2. Той, хто споруджує, риє окопи. **УТС, СУМ-11**: *окопний*, -а, -е. Прикм. до *окоп* 2. || Пов'язаний з перебуванням в окопах. *Окопна війна, окопне життя*. — синтагматичні зв'язки теж сигналізують про активність військового значення. **СУМ-20**: Прикм. до *окоп*. || Пов'язаний з перебуванням в окопах. **СЧ-Штг**: (військ.) укоп, викоп, див. редута. — так само актуалізує знач. 2. **ChatGPT** підкріплює цей висновок такими реакціями: *війна, солдати, захист, битва, земля, бункер, бруд, лінія фронту, обстріл, траншея*.

огризатися, -аюся, -аєшся, *недок.* / **огризнутися**, -нуся, -нешся, *док., розм.* 1. (2). *перен.* Відповідати на запитання, зауваження, дію і т. ін. кому-н. у різкій, грубій формі. *Стріли, однак, не заподіяли серйозної шкоди добре захищеним і грамотно вишикуваним полкам. Які раз у раз дружньо огризалися і, грізно ревучи: «Господи помилуй!» — сунули на татар* (Історія України від діда Свирида, II, 2017, 364). 2 (4). Гарчати, погрожуючи вкусити (про собак, вовків).

У тлумачних словниках — УТС, СУМ-20, СУМ-11 — подано спочатку пряме значення: 1. Гарчати, погрожуючи вкусити (про собак, вовків). 2. *перен.* Відповідати на запитання, зауваження і т. ін. кому-небудь у різкій, грубій формі. У синоніміїчних словниках, словникові сленгу, а також асоціативному словнику, як і ШІ, сфокусовано увагу на семантиці людського конфлікту, що, уважаємо, і відповідає реальній ситуації в ПКС. **ССУС:** Різко, незадоволено відповідати; буркотіти. *Не огризайся старшим! Май якусь повагу!* **ССУМ:** огризатися *розм. (відповідати кому-небудь на запитання, зауваження, причіпки і т. ін. у різкій, грубій формі)*, вишкіряться *розм.*, вишкірюватися *розм.*, відгавкуватися *розм.*, відгризатися *розм.*, відгаркуватися *вульг.* **УАС:** огризатися: **їстися** 1 (ПСС-Карав: *їстися* — гризтися, сваритися). **ChatGPT** — *злитися, різкість, відповідати грубо, агресія, конфлікт, сперечатися, захищатися, сваритися.*

Пропонуємо одразу переструктурований варіант СС СлСт слова *ка́ва*, а потім наведемо його лексикографійну біографію:

ка́ва, -и, *жс.*

1. Тонізувальний темно-коричневий напій з гіркуватим смаком і насиченим ароматом, який отримують із мелених зерен кавового дерева. *Більше лежати не міг: звівся, умився холодною водою, заварив міцну каву* (Дімаров А., В тіні Сталіна, 1990, 23); *Дмитро.. швидко впорався з котлетами..., а каву — справжню «арабіку» — перехилив одним ковтком* (Крижанівський А., Томагавки і макогони, 1990, 374); *Також не пишу я про гунів, про готів, Ані про манкуртів, ні про яничарів, Ані про Батурина, ані про Почаїв, Ні про Калнишевського, ні про Мазепу. Варю собі каву. Читаю газету* (Ірванець О., Лускунчик-2004, 2005, 120); *Перед тобою розкривається новий день. А викуривши сигарету і випивши ритуальної кави, сідаєш назад у машину і їдеш у дорогий ресторан* (Дереш Любка, Спустошення, 2017, 10); **Кава** *підвищує тиск* (Радіореклама, 12.02.1998); *На світі дуже багато любителів кави. ..Її батьківщиною є південно-західна ефіопська провінція Кафа* (Наука і суспільство, 1990, № 10, 58); *В Ірпені продовжують міняти пошкоджені вікна за кошти держбюджету. Ранок починається не з кави. Нова партія вікон для ОСББ «Мінерал»* (ІБГ, Телеграм, 30.06.2022).

біла ка́ва: а) кава з вершками чи молоком; *син.* капучіно, лате; б) кава, зварена зі слабо обсмажених зерен; **ка́ва по-ара́бськи (по-ара́бському, ара́бська, з кардамо́ном)** — спосіб приготування фільтрованої кави, коли смажені дрібномелені кавові зерна заварюють у джезві (турці) з розім'ятими зернами кардамону; напій, приготовлений у такий спосіб; **ка́ва по-туре́цьки (по-туре́цькому, по-схі́дному)** — спосіб приготування нефільтрованої кави, коли смажені дрібномелені кавові зерна заварюють у джезві (турці) *перев.* із цукром і подають у горнятку; напій, приготовлений у такий спосіб. — *Прошу, це дуже смачно. По-турецькому. Ти вмієш варити каву по-турецькому?* — *Справді, смачна, — сьорбнувши напою кивнув Гриць* (Бердник О., Вогнесміх, 1988, 365); **розчінна ка́ва; свіжозаварювана ка́ва** — кава, яку заварюють зараз, цієї миті, відразу до столу. *Чи не щодня Немирич у супроводі своєї ватаги рушає походом по найзнаменитіших міських вина-*

рнях, де залюбки й охоче жартує: ..показує голий зад, б'є вікна і дзеркала, топить магістратського райцю Щеп'юрського в чані зі **свіжозаварюваною кавою** (Андрухович Ю., Коханці Юстиції, 2018, 10); **чорна кава** — кава без вершків, молока тощо. У кабінеті.. стояв маленький столик, а на ньому невеличкі чашечки з **чорною кавою** і шухляда з сигарами (Винниченко В., Слово за тобою..., 1989, 105).

2. Зерна, які добувають з плодів кавового дерева — темно-червоних ягід із зеленою двонасінневою кісточкою. Ну, **кава** — то не сало. Колись ті зерна у нас навіть свині не їли (Крижанівський А., Томагавки і макогони, 1990, 276). // Тс. **ка́ва ме́лена**.

ка́ва в зерна́х (зерно́ва) — такі обсмажені зерна, які після перемелення використовують для приготування кави; **ка́ва ме́лена** — порошок з таких смажених зерен.

3. перен., розм. Неформальна зустріч, розмова, перепочинок з кавою та легким частуванням. Я тисну йому руку, і Лулу в цей момент каже: — З тобою ці-каво, Федоре. Наступна **кава** за мною (Дереш Любко, Спустошення, 2017, 17).

на каву зі сл. запросіти, піти́ та ін. — на неформальну зустріч, розмову, перепочинок; **перерва на каву** — коротка перерва під час наукової чи ділової зустрічі, перемовин тощо для їди й неформального спілкування.

Дотепер у поданні СС СлСт лексеми **ка́ва** у словниках переважав логічний принцип: *дерево — насіння (зерно) — напій*, пор.: СУМ-11≈УТС: 1. Тропічне *дерево*, з насіння якого виготовляють ароматний тонізуючий напій; кавове дерево. 2. *Насіння* цього дерева чи порошок із цього насіння. 3. Тонізуючий *напій*, який отримують із зерен кави (поживний напій (з цукром, часто також з молоком чи вершками) із цього порошку). УСЕ: Невел. вічнозелені *дерева* або кущі родини маренових; вирощуються задля *насіння* (кавові зерна), яке містить бл. 1,1 % кофеїну, вживають для виготовлення *напою* — кави. Проте в СУМ-Гр — словникові живої мови — подано актуальне для ПКС значення першим: **ко́фе** *Та готуй їй чай, та готуй їй каву. Левци. I. 318.* — без тлумачних уточнень, але з цитати видно, що це напій. В УАСі засвідчено те саме: *кава* — *ранком 3; гість; ранковий 2; ввечері; відмовитися; вночі; дармовий; забутися; звикнути; мовчазний; потурбуватися; темний 1.* Ідеться насамперед про напій, пригощання, гостювання, аж ніяк не про зерна чи дерево. Пор. і ChatGPT: **ка́ва** — *напій, аромат, бадьорість, зерна, еспресо, лате, кофеїн, сніданок, кав'ярня, бариста* — про дерево ані слова.

Так само варто поміркувати над моделюванням СС СлСт одиниць **ата́ка, кака́о, карма́н, кварта́л, о́ргія, кат, каба́лі, касе́та, касе́тний, кана́л, епіце́нтр** тощо.

Насамкінець висловимо ще одне міркування — чи таким недоторканим є частиномовний критерій для висування в АСУМі на перше місце відсильних значень / тлумачень: *дієприкметник до..., прислівник до..., дія за значенням до...?* Чи зберігати перевагу граматичного / словотвірного принципу моделювання СлСт таких слів, як **оповіда́ння** (за СУМ-11, СУМ-20, УТС — дія за значенням *оповіда́ти*); **кваліфі́кований** (дієприкметник до *кваліфі́кува́ти*); **катастрофі́чно** і **катастрофі́чне** (прислівник до *катастрофі́ч-*

ний) тощо. Чи непохитним є тлумачення слова *одін* насамперед як числівника? Уважаємо це актуальними питаннями для наступних розвідок, зокрема для випрацювання метамови саме активного словника, зорієнтованого на подання норм і переваг уживання слова чи стійкої словосполуки зі змістовними (не відсильними) формулами тлумачення.

Отже, СС СлСт — це послідовність значень полісемічного слова, яка залежить від типу словника й часу його створення відповідно до ПКС та призначення праці. Особливість словника активного типу полягає в тому, що він містить модель мовного знака в дії, а не в статичній системі: перше місце може посісти значення, яке не є історично першим, логічно основним, прямим, архісемним, таким, що відповідає внутрішній формі слова. Динаміку СС слова має бути відбито у СС СлСт відповідно до типу, завдання та призначення лексикографічної праці.

Для моделювання СС СлСт словника активного типу опертям доцільно обрати принцип за типом уживання мовної одиниці, зокрема за параметром активності.

Під час моделювання СС СлСт в АСУМі варто зважати на такі критерії:

А. Лексикографічна історія (біографія) слова.

Б. Кількість та якість цитатного матеріалу.

В. Функціональний потенціал слова, або здатність слова в певному значенні формувати зв'язки:

а) синтагматичні, зокрема ідіоматичні;

б) парадигматичні, зокрема синонімічні та антонімічні;

в) епідигматичні (словотвірні та асоціативні).

Г. Місце слова та його значення в актуальній ПКС.

Д. Структура окремого значення у СС слова (підзначення).

Як критеріями активності лексики, так і критеріями моделювання СС СлСт в АСУМі оперуємо комплексно й динамічно, ураховуючи місце й важливість того чи того лексико-семантичного варіанта в ПКС пересічного українця.

Створення сучасного словника активного типу вимагає ретельного аналізу даних за цими критеріями і формування такої СС СлСт, яка б на наукових засадах відбивала пріоритети та потреби мовців у вживанні слова в тому чи тому значенні або підзначенні залежно від сфери функціонування мови, регістру мовлення тощо. Для цього доцільно застосувати як широку верифікаційну джерельну базу (із залученням словників, друкованої літератури, корпусних даних та інтернет-ресурсів), так і методи асоціативного експерименту — експертного опитування для з'ясування уявлень мовців та семантичного фокуса уваги; метод *user research* — дослідження користувачької аудиторії — для з'ясування конструктивності, зручності, зрозумілості і т. ін. викладеної у словнику інформації. Це дасть підстави визначити місце певного лексико-семантичного варіанта слова в ПКС сучасних українців, у колективній мовній свідомості, національній мовній пам'яті (історичній і культурній), а отже — змоделювати актуальну СС СлСт на арені сучасного мововжитку.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АММ — Тимофієнко В.І. (уклад.). (2002). *Архітектура і монументальне мистецтво: терміни та поняття*. Київ: Видавництво Інституту проблем сучасного мистецтва.

Андрухович Ю., Коханці Юстиції, 2018 — Андрухович Ю.І. (2018). *Коханці Юстиції*. Чернівці: Меридіан Черновіц.

Антоненко-Давидович Б., Тв., 1991 — Антоненко-Давидович Б.Д. (1999). *Твори у двох томах*. Том 2. Л.С. Бойко (упоряд.). Київ: Наукова думка.

АРСУН — Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П., Клименко Н.Ф. та ін. (2013). *Активні ресурси сучасної української номінації: ідеографічний словник нової лексики*. Київ: ТОВ «КММ».

АСУМ — активний словник української мови.

Бердник О., Вогнесміх, 1988 — Бердник О.П. (1988). *Вогнесміх*. Київ: Радянський письменник.

Біологія і екологія, 11 кл., 2019 — Шаламов Р.В., Каліберда М.С., Носов Г.А. (2019). *Біологія і екологія: підручник для 11 класу*. Харків: Соняшник.

Вечірній Київ — *Вечірній Київ. Газета*. <https://vechirniy.kyiv.ua/> (дата звернення 15.07.2024).

Винниченко В., Слово за тобою..., 1989 — Винниченко В.К. (1971). *Слово за тобою, Сталіне!* Нью-Йорк: Українська Вільна Академія.

Вікіпедія — *Вікіпедія*. (2024). <https://uk.wikipedia.org/> (дата звернення 15.07.2024).

Дереш Любо, Спустошення, 2017 — Дереш Л.А. (2017). *Спустошення*. Київ: Видавництво Анетти Антоненко.

Дім — *Дім. Телеканал*. (2024). <https://kanalDIM.tv/> (дата звернення 15.07.2024).

Дімаров А., В тіні Сталіна, 1990 — Дімаров А.А. (1990). *В тіні Сталіна*. Київ: Дніпро.

Довженко О., Україна в огні, 1990 — Довженко О.П. (1990). *Україна в огні*. Київ: Радянський письменник.

ЕЕ — *Економічна енциклопедія: у 3 т.* (2000—2002). Київ: Академія.

Єфремов С., Історія українського письменства, 1995 — Єфремов С.О. (1995). *Історія українського письменства*. М.К. Наєнко (ред.). Київ: Femina.

Знання та праця — *Знання та праця. Журнал для юнацтва*. (1990). Вип. 6.

ІБГ, Телеграм — *Ірпінь, Буча, Гостомель Тайм. Телеграм-канал*. <https://t.me/s/irpinonline> (дата звернення 15.07.2024).

Іваничук Р., Бо війна — війною..., 1991 — Іваничук Р.І. (1991). *Бо війна — війною...* Львів: Каменяр.

Ірванець О., Лускунчик-2004, 2005 — Ірванець О.В. (2005). *Лускунчик-2004*. Київ: Факт.

Історія України від діда Свирида, II, 2017 — Дід Свирид. (2017). *Історія України від діда Свирида: у 5 кн.* Книга 2. Київ: Сілаєва О.В.

Клуб активного відпочинку... — *Клуб активного відпочинку Warriors*. (2024). <https://lazertag.kiev.ua> (дата звернення 17.07.2024).

Крижанівський А., Томагавки і макогони, 1990 — Крижанівський А.С. (1990). *Томагавки і макогони*. Київ: Дніпро.

Культура слова — *Культура слова: зб. наук. праць*. (1989). Вип. 36.

Літературна Україна — *Літературна Україна. Газета*. <https://litukraina.com.ua/> (дата звернення 15.07.2024).

ЛУС — Трофимук М.С., Трофимук О.П. (уклад.). (2001). *Латинсько-український словник*. Львів: Видавництво Львівської богословської академії.

Льодова арена ВДНГ — *Льодова арена ВДНГ*. (2024). <https://www.icearenavdng.com.ua/> (дата звернення 12.07.2024).

Матіос М., Солодка Даруся, 2005 — Матіос М.В. (2005). *Солодка Даруся*. Львів: ЛА «ПІРАМІДА».

Наука і культура. Україна — *Наука і культура. Україна: зб. наук. праць*. (1989). Вип. 23.

Наука і суспільство — *Наука і суспільство. Журнал*. (1990). Вип. 10.

НІСД — *Національний інститут стратегічних досліджень*. <https://niss.gov.ua/> (дата звернення 12.07.2024).

Політологія, 2010 — Гетьманчук М.П., Гришук В.К., Турчин Я.Б. (2010). *Політологія: навчальний посібник*. Київ: Знання. <http://surl.li/umxumg> (дата звернення: 10.07.2024).

ПСС-Карав — Караванський С.Й. (уклад.). (2012). *Практичний словник синонімів української мови*. Львів: БаК.

Радіореклама — *Українське радіо. Реклама*. (1998).

Роговий Ф., Свято останнього млива, 2010 — Роговий Ф. (2010). *Свято останнього млива. Сага затопленого Посулля*. Роговий Ю.Ф. (упоряд.) <http://surl.li/lfvncv> (дата звернення 17.07.2024).

СІС — Мельничук О.С. (1985). *Словник іношомовних слів*. Київ: Головна редакція української радянської енциклопедії.

Слабошпицький М., Марія Башкирцева, 1987 — Слабошпицький М.Ф. (1987). *Марія Башкирцева*. Київ: Дніпро.

СлСт — словникова стаття.

СС — семантична структура.

ССМ — Гумецька Л.Л., Керницький І.М. (ред.). (1978). *Словник староукраїнської мови XIV—XV ст.* Том 2 (с. 325). Київ: Наукова думка.

ССУМ — Бурячок А.А. та ін. (ред.). (1999). *Словник синонімів української мови: у 2 т.* Київ: Наукова думка.

ССУС — Кондратюк Т.М. (упоряд.). (2006). *Словник сучасного українського сленгу*. Харків: Фоліо.

СУМ-Гр — Грінченко Б.Д. (уклад.). (1907—1909). *Словарь української мови: в 4 т.* Київ: [б. в.].

СУМ-11 — Білодід І.К., Горецький П.І., Бурячок А.А. та ін. (1970—1980). *Словник української мови: в 11 т.* Київ: Наукова думка.

СУМ-20 — Русанівський В.М., Тараненко О.О., Єрмоленко С.Я. та ін. (2010—). *Словник української мови: у 20 т.* Київ: Наукова думка.

СЧ-Шт — Штепа П. (уклад.). (1976). *Словник чужослів: словник чужослів знадібки* (буклет). Торонто: Іван Гладун і сини.

ТСН — *Телевізійна служба новин*. (2024). <https://tsn.ua> (дата звернення 17.07.2024).

УАС — Маргінек С.В. (2007). *Український асоціативний словник: у 2 т.* Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.

Україна і світ, 10 кл., 2018 — Гісем О.В., Мартинюк О.О. (2018). *Історія: Україна і світ: підручник для 10 класу*. Харків: Ранок.

УСЕ — *Універсальний словник-енциклопедія*. <https://slovnuk.me/> (дата звернення: 12.06.2024).

- УТС — Бусел В.Т. (уклад). (2016). *Український тлумачний словник*. Київ — Ірпінь: Перун.
- ФСУМ — Паламарчук Л.С., Білоноженко В.М. та ін. (уклад.). (1993). *Фразеологічний словник української мови: у 2 кн*. Київ: Наукова думка.
- Хвильовий Микола, Тв., I, 1990 — Хвильовий Микола. (1990). *Твори у двох томах*. Том 1. М.Г. Жулинський, П.І. Майдаченко (упоряд.). Київ: Дніпро.
- ШІ — штучний інтелект.
- Щербак Ю., Світлі танці минулого, 1983 — Щербак Ю.М. (1983). *Світлі танці минулого*. Київ: Радянський письменник.
- ChatGPT — Чат-бот з генеративним штучним інтелектом. (2024). <https://openai.com/index/chatgpt/> (дата звернення 15.07.2024).

ЛІТЕРАТУРА

- Апресян Ю.Д. (1974). *Лексическая семантика: синонимические средства языка*. Москва: Наука.
- Жуйкова М.В. (2023). Співвідношення наукової та «наївної» картини світу в дефініціях: лекція в рамках наукового семінару відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики ІУМ НАНУ (15.05.2023). <http://surl.li/bvkrpw> (дата звернення: 10.06.2024).
- Карпіловська Є.А. (2023). Розвиток типології українських словників ХХІ ст. у слов'янських паралелях. *Інститут української мови НАН України*. <http://surl.li/sirqli> (дата звернення: 10.06.2024).
- Кислюк Л.П. (2021). Термін у тлумачному словнику активного типу. *Термінологічний вісник*, 6, 179—189.
- Колоїз Ж.В. (2005). Семантичні неологізми як результат семантичної деривації. *Вісник ХНУ. Серія: Філологія*, 44(659), 6—11.
- Мовчун Л.В. (2023). Розвиток української лексикографічної традиції: від словника живої мови до тлумачного словника активного типу. *Лексикографічна парадигма ХХІ ст.: теорія і методологія. До 100-ліття від дня народження Леоніда Сидоровича Паламарчука* (с. 423—437). Київ.
- Ніковський А.В. (2017). Вступне слово. *Словник української мови: у 3-х т.* Том 1. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. Репринт з вид. 1927.
- Самойлова І.А. (1999). *Процеси семантичної деривації в лексичі сучасної української літературної мови (на матеріалі неологізмів 70—90-х років ХХ ст.)* [автореф. дис. канд. філол. наук]. Київ.
- Самойлова І.А. (2021). Опис іменників з параметричною семантикою в активному тлумачному словнику: лексикографічний експеримент. *Українська мова*, 3(79), 77—96.
- Синчак О.П., Старко В.Ф. (2023). *Метод експертного опитування в сучасній лексикографії: лекція в рамках наукового семінару відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики ІУМ НАНУ* (03.04.2023). <http://surl.li/ptufun> (дата звернення: 17.06.2024).
- Сніжко Н.В. (2010). Моделі багатозначності українських іменників (за матеріалами тлумачної лексикографії). *Лексикографічний бюлетень*, 19, 83—93.
- Тараненко О.О. (2007). Активний словник. *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Наукова думка.
- Тищенко О.М. (2023). Динаміка семантичної структури статті: словник живої мови за редакцією Б.Д. Грінченка і сучасний словник активного типу. *Українська мова*, 4, 21—39.
- Цигвінцева Ю.О. (2021). *Джерела та способи неосемантизації сучасної української лексики* [автореф. дис. докт. філос.]. Київ. <http://surl.li/ssqeeem> (дата звернення 27.06.2024).

Статтю отримано 05.08.2024

LEGEND

АММ — Tymofiienko, V.I. (Ed.). (2002). *Architecture and monumental mysticism: Terms and concepts*. Kyiv: Vydavnytstvo Instytutu problem suchasnoho mystetstva (in Ukrainian).

Андрухович Ю., Коханці Юстиції, 2018 — Andrukhovych, Yu.I. (2018). *Lovers of Justice*. Chernivtsi: Merydian Chernovits (in Ukrainian).

Антоненко-Давидович Б., Тв., 1991 — Antonenko-Davydovych, B.D. (1999). *Works in two volumes*. Vol. 2. L.S. Boyko (Ed.). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

АРСУН — Karpilovska, Ye.A., Kysliuk, L.P., & Klymenko, N.F. et al. (2013). *Active resources of modern Ukrainian nomination: ideographic dictionary of new vocabulary*. Kyiv: TOV “КММ” (in Ukrainian).

АСУМ — Active dictionary of Ukrainian language (in Ukrainian).

Бердник О., Вогнесміх, 1988 — Berdnyk, O.P. (1988). *Fire laugh*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk (in Ukrainian).

Біологія і екологія, 11 кл., 2019 — Shalamov, R.V., Kaliberda, M.S., Nosov, H.A. (2019). *Biology and ecology: a textbook for the 11th grade*. Kharkiv: Soniashnyk (in Ukrainian).

Вечірній Київ — *Evening Kyiv. Newspaper*. Retrieved July 15, 2024 from <https://vechirniy.kyiv.ua/> (in Ukrainian).

Винниченко В., Слово за тобою..., 1989 — Vynnychenko, V.K. (1971). *The word is yours, Stalin!* New York: Ukrainska Vilna Akademiia (in Ukrainian).

Вікіпедія — *Wikipedia*. (2024). Retrieved July 15, 2024 from <https://uk.wikipedia.org/> (in Ukrainian).

Дереш Любко, Спустошення, 2017 — Deresh, L.A. (2017). *Devastation*. Kyiv: Vydavnytstvo Anetty Antonenko (in Ukrainian).

Дім — *Home. TV channel*. (2024). Retrieved July 15, 2024 from <https://kanalDIM.tv/> (in Ukrainian).

Дімаров А., В тіні Сталіна, 1990 — Dimarov, A.A. (1990). *In the shadow of Stalin*. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).

Довженко О., Україна в огні, 1990 — Dovzhenko, O.P. (1990). *Ukraine is on fire*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk (in Ukrainian).

ЕЕ — *Economic Encyclopedia: in 3 vols.* (2000—2002). Kyiv: Akademiia (in Ukrainian).

Єфремов С., Історія українського письменства, 1995 — Yefremov, S.O. (1995). *History of Ukrainian literature*. M.K. Nayenko (Ed.). Kyiv: Femina (in Ukrainian).

Знання та праця — *Knowledge and work. Magazine for youth*. (1990). Vol.6 (in Ukrainian).

ІБГ, Телеграм — *Irpin, Bucha, Gostomel Time. Telegram channel*. Retrieved July 15, 2024 from <https://t.me/s/irpinonline> (in Ukrainian).

Івничук Р., Бо війна — війною..., 1991 — Ivanychuk, R.I. (1991). *Because war is war...* Lviv: Kameniari (in Ukrainian).

Ірванець О., Лускунчик-2004, 2005 — Irvanets, O.V. (2005). *Nutcracker-2004*. Kyiv: Fakt (in Ukrainian).

Історія України від діда Свирида, II, 2017 — Did Svyryd. (2017). *History of Ukraine from Grandfather Svyryd: in 5 books*. Book 2. Kyiv: Silaieva O.V. (in Ukrainian).

Клуб активного відпочинку... — *Warriors Active Recreation Club*. (2024). Retrieved July 17, 2024 from <https://lazertag.kiev.ua> (in Ukrainian).

Крижанівський А., Томагавки і макогони, 1990 — Kryzhanivskyi, A.S. (1990). *Tomahawks and makogons*. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).

- Культура слова** — *Culture of the word: Coll. of science works*. (1989). Vol. 36 (in Ukrainian).
- Літературна Україна** — *Literary Ukraine. Newspaper*. Retrieved July 15, 2024 from <https://litukraina.com.ua/> (in Ukrainian).
- ЛУС** — Trofymuk, M.S., & Trofymuk, O.P. (Eds.). (2001). *Latyn-Ukrainian dictionary*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi bohoslavskoi akademii (in Latyn and Ukrainian).
- Льодова арена ВДНГ** — *VDNG Ice Arena*. (2024). Retrieved July 12, 2024 from <https://www.icearenavdng.com.ua/> (in Ukrainian).
- Матіос М., Солодка Даруся, 2005** — Matios, M.V. (2005). *Sweet Darusia*. Lviv: LA “PI-RAMIDA” (in Ukrainian).
- Наука і культура. Україна** — *Science and culture. Ukraine: Coll. of science works*. (1989). Vol. 23 (in Ukrainian).
- Наука і суспільство** — *Science and society. Magazine*. (1990). Vol. 10 (in Ukrainian).
- НІСД** — *National Institute for Strategic Studies: Official site*. Retrieved July 12, 2024 from <https://niss.gov.ua/> (in Ukrainian).
- Політологія, 2010** — Hetmanchuk, M.P., Hryshchuk, V.K., Turchyn, Ya.B. (2010). *Political science: study guide*. Kyiv: Znannia. Retrieved July 12, 2024 from <http://surl.li/umxymg> (in Ukrainian).
- ПСС-Карав** — Karavanskyi, S.Y. (Ed.). (2012). *A practical dictionary of synonyms of the Ukrainian language*. Lviv: BaK (in Ukrainian).
- Радіореклама** — *Ukrainian Radio. Advertising* (in Ukrainian).
- Роговий Ф., Свято останнього млива, 2010** — Rogovyi, F. (2010). *The holiday of the last harvest. Saga of the sunken Posully*. Rohovy Yu.F. (Ed.). Retrieved July 17, 2024 from <http://surl.li/lfvnvc> (in Ukrainian).
- СІС** — Melnychuk, O.S. (Ed.). (1985). *Dictionary of foreign words*. Kyiv: Holovna redaktsiia ukrainskoi radianskoi entsyklopedii (in Ukrainian).
- Слабошпицький М., Марія Башкирцева, 1987** — Slaboshpytskyi, M.F. (1987). *Maria Bashkirtseva*. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).
- СлСт** — dictionary article.
- СС** — semantic structure.
- ССМ** — Humetska, L.L., Kernyskyi, I.M. (Ed.). (1978). *Dictionary of the Old Ukrainian language of the XIV–XV centuries*. Vol. 2 (p. 325). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- ССУМ** — Buriachok, A.A. et al. (Ed.). (1999). *Dictionary of synonyms of the Ukrainian language: in 2 vols*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- ССУС** — Kondratiuk, T.M. (Ed.). (2006). *Dictionary of current Ukrainian slang*. Kharkiv: Folio (in Ukrainian).
- СУМ-Гр** — Hrinchenko, B.D. (Ed.). (1907–1909). *Dictionary of the Ukrainian Language: in 4 vols*. Kyiv: [b. v.] (in Russian and Ukrainian).
- СУМ-11** — Bilodid, I.K., Horetskyi, P.I., & Buriachok, A.A. et al. (1970–1980). *Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- СУМ-20** — Rusanivskyi, V.M., Taranenko, O.O., & Yermolenko, S.Ya., et al. (2010—). *Dictionary of the Ukrainian language: in 20 vols*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- СЧ-Шт** — Shtepa, P. (Ed.). (1976). *Dictionary of aliens: Dictionary of aliens from the beginning* (booklet). Toronto: Ivan Hladun i syny (in Ukrainian).
- ТСН** — *Television news service*. (2024). Retrieved July 17, 2024 from <https://tsn.ua> (in Ukrainian).

УАС — Martinek, S.V. (2007). *Ukrainian associative dictionary: in 2 vols.* Lviv: Vydavnychi tsestr LNU imeni Ivana Franka (in Ukrainian).

Україна і світ, 10 кл., 2018 — Hisem, O.V., Martyniuk, O.O. (2018). *History: Ukraine and the world: a textbook for the 10th grade.* Kharkiv: Ranok (in Ukrainian).

УСЕ — *Universal Dictionary-Encyclopedia.* Retrieved June 30, 2024 from <https://slovyk.me/> (in Ukrainian).

УТС — Busel, V.T. (Ed.). (2016). *Ukrainian dictionary.* Kyiv — Irpin: Perun (in Ukrainian).

ФСУМ — Palamarchuk, L.S., & Bilonozhenko, V.M. et al. (Eds.). (1993). *Phraseological dictionary of Ukrainian language: in 2 vols.* Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).

Хвильовий Микола, Тв., I, 1990 — Khvylovyi Mykola. (1990). *Works in two volumes.* Vol. 1. M.G. Zhulynskiy, P.I. Maidachenko (Ed.). Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).

ІІІ — artificial intelligence.

Щербак Ю., Світлі танці минулого, 1983 — Shcherbak, Yu.M. (1983). *Bright dances of the past.* Kyiv: Radianskyi pysmennyk (in Ukrainian).

ChatGPT — *Chatbot with generative artificial intelligence.* Retrieved June 30, 2024 from <https://openai.com/index/chatgpt/>

REFERENCES

Apresian, Yu.D. (1974). *Lexical semantics: synonymous means of language.* Moscow: Nauka (in Russian).

Karpilovska, Ye.A. (2023). Development of the typology of Ukrainian dictionaries of the 21st century in Slavic parallels. *Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine.* Retrieved June 10, 2024 from <http://surl.li/sirqli> (in Ukrainian).

Koloiz, Zh.V. (2005). Semantic neologisms as a result of semantic derivation. *KHNU Bulletin. Series: Philology*, 44(659), 6—11 (in Ukrainian).

Kysliuk, L.P. (2021). The term in the explanatory dictionary of the active type. *Terminological bulletin*, 6, 179—189 (in Ukrainian).

Movchun, L.V. (2023). The development of the Ukrainian lexicographic tradition: from the dictionary of the living language to the explanatory dictionary of the active type. *Lexicographic paradigm of the 21st century: theory and methodology. To the 100th anniversary of the birth of Leonid Sidorovich Palamarchuk* (pp. 423—437). Kyiv (in Ukrainian).

Nikovskiy, A.V. (2017). An introductory word. *Dictionary of the Ukrainian language: in 3 vols.* Vol. 1. Reprint from ed. 1927. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).

Samoilova, I.A. (1999). Processes of semantic derivation in the vocabulary of the modern Ukrainian literary language (on the material of neologisms of the 70s-90s of the 20th century) [Autoref. thesis Ph.D of Philol. Sciences]. Kyiv (in Ukrainian).

Samoilova, I.A. (2021). Description of nouns with parametric semantics in the active explanatory dictionary: lexicographical experiment. *Ukrainian language*, 3(79), 77—96. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.03.077> (in Ukrainian).

Snizhko, N.V. (2010). Models of polysemy of Ukrainian nouns (based on the materials of interpretative lexicography). *Lexicographic bulletin*, 19, 83—93 (in Ukrainian).

Synchak, O.P. & Starko, V.F. (2023). *Expert survey method in modern lexicography: a lecture in the framework of the scientific seminar of the department of lexicology, lexicography and structural-mathematical linguistics of the IUM of the National Academy of Sciences of Ukraine* (03.04.2023). Retrieved June 17, 2024 from <http://surl.li/ntyfyn> (in Ukrainian).

Taranenko, O.O. (2007). Active dictionary. *Ukrainian language: Encyclopedia.* Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

- Tsyshvintseva, Yu.O. (2021). *Sources and methods of neosemanticization of modern Ukrainian vocabulary* [Autoref. thesis Dr. Philosophy]. Kyiv. Retrieved June 27, 2024 from <http://surl.li/ssqem> (in Ukrainian).
- Tyshchenko, O.M. (2023). Dynamics of the semantic structure of the article: a dictionary of the living language edited by B.D. Hrinchenko and a modern dictionary of the active type. *Ukrainian language*, 4, 21—39 (in Ukrainian).
- Zhuikova, M.V. (2023). *Correlation between the scientific and “nanve” picture of the world in definitions: a lecture in the framework of the scientific seminar of the department of lexicology, lexicography and structural-mathematical linguistics of the IUM of the National Academy of Sciences of Ukraine* (15.05.2023). Retrieved June 10, 2024 from <http://surl.li/bvkppw> (in Ukrainian).

Received 05.08.2024

Oksana Tyshchenko, Candidate of Philology, Senior Researcher in the Department of Lexicology, Lexicography and Structural-Mathematical Linguistics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: tom-73@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5709-1252>

MODELING OF THE SEMANTIC STRUCTURE OF A DICTIONARY ARTICLE IN ACTIVE LEXICOGRAPHY

In the article, the main attention is paid to the semantic structure of the dictionary article: its definition, differentiation from the semantic structure of the word; the principles of its semantic modeling, in particular by the type of use of language units; consider the criteria for semantic modeling of a dictionary article in an active type dictionary; as well as the dynamics of the semantic model of a language sign in action on the example of the materials of a new dictionary of the active type.

Semantic structure of the dictionary article is a sequence of meanings of a polysemic word, which depends on the type of dictionary and the time of its creation in accordance with the everyday picture of the world and the purpose of the work. The peculiarity of the dictionary of the active type is that it contains a model of a linguistic sign in action, and not in a static system: a meaning that is not historically the first, logically basic, direct, archaisms, that corresponds to the internal form of the word can rise to the first place. The dynamics of the semantic structure of the word should be reflected in the semantic structure of the dictionary article in accordance with the type, task and purpose of the lexicographic work. In order to model the semantic structure of the dictionary article dictionary of the active type, it is expedient to choose a principle based on the type of use of the language unit, in particular, based on the activity parameter. The creation of a modern dictionary of the active type requires a careful analysis of data according to these criteria and the formation of such a semantic structure of the dictionary article, which would, reflect the priorities and needs of speakers in the use of a word in this or that meaning or sub-meaning depending on the sphere of language functioning.

Keywords: *active type dictionary, semantic structure of a word, semantic structure of a dictionary article, principles/criteria of semantic modeling, language / lexicographic dynamics.*